

ПРАВОВИЙ СТАТУС БАТЬКА У КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

PARENTAL STATUS OF THE FATHER IN THE CONTEXT OF NEW REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES

Кириченко Т.С., к.ю.н., доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх прав

Сучасні репродуктивні технології значно розширили можливості для народження дітей, але водночас породили нові юридичні виклики, зокрема у визначенні правового статусу батька. В Україні правове регулювання цих питань містить певні прогалини та не завжди враховує сучасні тенденції розвитку науки та суспільних відносин. Особливо актуальним є питання визначення батьківства у випадках використання донорського матеріалу, сурогатного материнства чи екстракорпорального запліднення. Відсутність чітких правових норм та єдиної судової практики може спричиняти правову невизначеність і потенційні конфлікти між учасниками репродуктивних програм. Тому дослідження правового статусу батька в контексті новітніх репродуктивних технологій є вкрай важливим для вдосконалення законодавства та захисту прав усіх сторін.

Окрему увагу слід приділити питанням захисту прав та інтересів дитини, народженої за допомогою репродуктивних технологій. Визначення батьківства впливає не лише на юридичний статус дитини, а й на її право на спадщину, громадянство та соціальний захист. У зв'язку з цим необхідним є вдосконалення законодавчої бази України з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних тенденцій у галузі біоетики та права.

Тому дослідження правового статусу батька в контексті новітніх репродуктивних технологій є вкрай важливим для вдосконалення законодавства та захисту прав усіх сторін, що беруть участь у цих процесах. Аналіз правових норм, міжнародного досвіду та судової практики сприятиме розробці ефективних механізмів регулювання та запобігання конфліктним ситуаціям, що можуть виникати внаслідок застосування новітніх репродуктивних технологій.

Крім того, слід звернути увагу на етичні аспекти батьківства у випадках використання донорського матеріалу та сурогатного материнства. Незважаючи на те, що сучасні технології дозволяють долати проблеми безпліддя, вони також піднімають питання моральної відповідальності, добровільності участі у репродуктивних програмах та захисту прав жінок, які надають послуги сурогатного материнства.

Ключові слова: правовий статус батька, допоміжні репродуктивні технології (ДРТ), сурогатне материнство, екстракорпоральне запліднення (ЕКЗ), батьківство, репродуктивні права, юридична відповідальність.

Modern reproductive technologies have significantly expanded the possibilities for having children, but at the same time have given rise to new legal challenges, in particular in determining the legal status of the father. In Ukraine, the legal regulation of these issues contains certain gaps and does not always take into account modern trends in the development of science and social relations. The issue of determining paternity in cases of using donor material, surrogacy or in vitro fertilization is particularly relevant. The lack of clear legal norms and uniform judicial practice can cause legal uncertainty and potential conflicts between participants in reproductive programs. Therefore, research into the legal status of the father in the context of modern reproductive technologies is extremely important for improving legislation and protecting the rights of all parties.

Special attention should be paid to the issues of protecting the rights and interests of a child born using reproductive technologies. Determining paternity affects not only the legal status of the child, but also his or her right to inheritance, citizenship and social protection. In this regard, it is necessary to improve the legislative framework of Ukraine, taking into account international experience and modern trends in the field of bioethics and law.

Therefore, the study of the legal status of the father in the context of modern reproductive technologies is extremely important for improving legislation and protecting the rights of all parties involved in these processes. Analysis of legal norms, international experience and judicial practice will contribute to the development of effective mechanisms for regulating and preventing conflict situations that may arise as a result of the use of modern reproductive technologies.

In addition, attention should be paid to the ethical aspects of fatherhood in cases of using donor material and surrogacy. Despite the fact that modern technologies allow overcoming the problems of infertility, they also raise issues of moral responsibility, voluntariness of participation in reproductive programs and protection of the rights of women who provide surrogacy services.

Key words: legal status of the father, assisted reproductive technologies (ART), surrogacy, in vitro fertilization (IVF), fatherhood, reproductive rights, legal responsibility.

Метою цього дослідження є аналіз правового статусу батька в умовах використання допоміжних репродуктивних технологій та визначення шляхів удосконалення чинного законодавства України.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- дослідити національне та міжнародне правове регулювання репродуктивних технологій у контексті визначення батьківства;

- визначити проблеми, що виникають при встановленні правового статусу батька у випадках застосування сурогатного материнства, донорства репродуктивних клітин і штучного запліднення;

- проаналізувати судову практику та позиції правоохоронних органів щодо вирішення спорів, пов'язаних із батьківством у сфері ДРТ;

- сформулювати рекомендації щодо вдосконалення законодавчого регулювання цих правовідносин в Україні.

Це дослідження сприятиме виробленню комплексного підходу до правового регулювання статусу батька

та забезпеченню балансу інтересів усіх учасників репродуктивного процесу.

Дослідженню питань регулювання репродуктивних технологій присвячені роботи вітчизняних спеціалістів у сфері цивільного та міжнародного приватного права, серед яких В. А. Ватрас, Я. І. Верес, А. П. Головащук, Н. М. Квіт, Ю. В. Коренга, О. Розгон, І. В. Чеховська, О. С. Юнін, О. А. Явор, а також інші праці зарубіжних науковців.

У сучасних умовах розвитку медицини і права проблема визначення батьківства набуває нових аспектів, пов'язаних з використанням репродуктивних технологій. Інтенсивний розвиток та міжнародне правове регулювання репродуктивних технологій у контексті визначення батьківства у контексті використання репродуктивних технологій. Традиційно батьківство визначалося через біологічний зв'язок між дитиною і чоловіком, який забезпечував її народження. Однак застосування репродуктивних технологій, таких як ЕКЗ та сурогатне материнство ста-

вить перед правовими системами нові виклики. В таких випадках іноді батьківство не визначається безпосередньо через біологічний зв'язок, а через юридичні та соціальні фактори.

У нашій державі різні аспекти ДРТ регулюються: нормами ЦК України та Сімейного кодексу України (далі – СК України), Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року; приписами Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» N 787 від 09 вересня 2013 року, Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження статистичної документації з питань допоміжних репродуктивних технологій» N 489 від 10 грудня 2001 року тощо [1; 2; 3; 4].

Першими нормативно-правовими актами, у яких згадувалося про застосування допоміжних репродуктивних технологій можна вважати Закон СРСР «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї і дитинства» від 22 травня 1990 року, який доповнював ст. 17 «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю» від 27 червня 1968 року частиною шостою: «Чоловік, який дав згоду на штучне запліднення своєї дружини з допомогою донора, записується батьком народженої нею дитини і не має права оспорювати зроблений запис» [5]. Дана норма штучного запліднення (ДРЕ) та визначала подружжя як батьків дитини, народженої внаслідок застосування ДРТ.

У 1992 році, ст. 56 Кодексу про шлюб та сім'ю України було доповнено частиною четвертою, яка містила такі положення: «Дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою (донором), записується матір'ю цієї дитини і не має права оспорювати проведений запис» [6]. Дана норма закріпила сурогатне материнство на законодавчому рівні й дала початок для розвитку правовідносин у сфері сурогатного материнства. Можна сказати, що з введенням даної норми починається офіційне врегулювання застосування сурогатного материнства на правовому рівні. Щодо визначення визначає походження дитини при застосуванні ДРТ, то тут застосовуються положення статті 123 СК, для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, або для незаміжньої жінки чи неодруженого чоловіка [2].

Частина 7 ст. 281 ЦК України встановлює, що повнолітні чоловік та жінка мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій, згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством [1]. У цій частині А. П. Головашук зауважує, що зі змісту положення ч. 7 ст. 281 ЦК України можна визначити, що ДРТ можуть застосовуватись в Україні як лікувальні програми за медичними показаннями, а отже, застосування репродуктивних технологій за соціальними показаннями не передбачено у чинному законодавстві [7].

Стаття 123 СК України врегулює питання щодо визначення походження дитини, народженої в результаті застосування ДРТ. Аналіз положень даної норми дає підстави для висновку, що ст. 123 СК України визначає походження дитини при застосуванні ДРТ тільки для подружжя, не враховуючи при цьому застосування ДРТ для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, або для незаміжньої жінки чи неодруженого чоловіка [2], норма ч. 1 ст. 123 СК України встановлює, що у разі народження дружиною дитини, зачатой в результаті застосування ДРТ, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини [2].

Показовою з цього приводу є справа про визнання батьківства при застосуванні ДРТ. Так, у 2023 році Верховним судом було розглянуто справу про визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження

дитини, народжених за допомогою ДРТ, У травні-вересні 2008 року чоловіком та жінкою, які спільно проживали без реєстрації шлюбу, було подано до Прикарпатського центру репродукції людини заяву про народження дитини методом ЕКЗ з використання сперми чоловіка. Після переносу ембріонів пацієнтка завагітніла, виносила та народила дитинку. Через відмову відповідача подати до органів реєстрації актів цивільного стану заяву про реєстрацію батьківства, запис про народження дитини було зроблено відповідно до частини першої статті 135. СК (за вказівкою жінки) У липні 2021 року позивачка звернулася до суду із позовом про визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження дитини. Позов було задоволено судом першої інстанції та апеляційної інстанції. Відповідачем було подано касаційну скаргу до Верховного Суду, в якій він посилався на те, що у справі не проводилась судово-генетична та молекулярно-генетична експертиза, а при реєстрації дитини позивачкою не було надано доказів щодо народження дитини за допомогою ДРТ відповідача. Судово-генетична експертиза по справі не проводилась. Верховний Суд задовольнив позов жінки, про наявність підстав для задоволення позовної вимоги, були враховані докази (письмова заява – згода чоловіка про застосування ДРТ для народження спільної з позивачкою дитини, а також їх спільне проживання в одній квартирі до та після застосування ДРТ, а також визнання сого біологічного батьківства у суді першою інстанцією [8].

Частина 2 ст. 123 СК України визначає, що у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування ДРТ, батьками дитини є подружжя [2]. У зазначеній нормі використовується загальна фраза «зчатого подружжям», але не уточнюється, чи кожен з подружжя обов'язково має надати свій репродуктивний матеріал для зачаття, чи буде достатньо репродуктивного матеріалу лише одного з подружжя.

Частина 3 ст. 123 СК України закріплює, що подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування ДРТ [2]. Вказана норма регулює визначення походження дитини при штучному заплідненні з використанням жіночого донорського матеріалу, але не врегульовує випадку із застосуванням чоловічого донорського матеріалу. Тому положення цієї норми щодо визначення походження дитини є неоднозначними, оскільки при їх застосуванні можуть виникати непорозуміння. Крім визначення походження дитини, важливим є питання, чи має право чоловік оспорювати своє батьківство у випадку використання ДРТ. Чинне українське законодавство такого не допускає. Так, відповідно до ч. 5 ст. 136 СК України, «не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування ДРТ відповідно до частини першої статті 123 СК України» [2].

У випадках, коли для зачаття використовуються донорська сперма або яйцеклітини, також виникають питання правового визначення батьківства. У більшості випадків донор не визнається батьком дитини, оскільки його участь є лише на етапі запліднення. Однак правові системи деяких країн мають особливі положення щодо надання юридичних прав донору або, навпаки, щодо обмеження його прав на батьківство.

В Україні, наприклад, у законодавстві чітко зазначено, що донорство сперми або яйцеклітини не надає донорам батьківських прав, однак в окремих випадках може виникнути потреба у визначенні правових наслідків, що стосуються прав дитини.

З розвитком репродуктивних технологій стає очевидним, що традиційні підходи до визначення батьківства

більш не здатні адекватно вирішувати всі питання, що виникають у зв'язку з застосуванням таких технологій. Відповідно, необхідно адаптувати правові норми до нових реалій, враховуючи інтереси всіх сторін, у тому числі біологічних батьків, сурогатних матерів, донорів, а також самих дітей.

Проте, незважаючи на розвиток медичних технологій, правова система повинна зберігати баланс між біологічним, юридичним та соціальним аспектами батьківства, забезпечуючи при цьому найкращі інтереси дитини. Поряд з розвитком медичних можливостей виживим залишається роль судових органів у вирішенні спорів та визначенні правових наслідків для всіх учасників таких складних процесів [15].

В Україні не існує дієвої законодавчої заборони для самотньої жінки у застосуванні таких видів ДРТ. Говорячи про сурогатне материнство, виникає складніша ситуація, адже клініки відмовляють самотнім жінкам у такій процедурі та рекомендують укласти шлюб, що деякими науковцями вважається як порушення права на материнство [9; 10; 11].

А. П. Головащук пропонує доповнити одну з цих статей частиною такого змісту: «Жінка і чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, але знаходяться у фактичних шлюбних відносинах: проживають однією сім'єю та пов'язані спільним побутом, визнаються і записуються батьками дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за їх письмової згоди» Також слід приділити увагу питанню щодо можливості самотньої жінки використовувати штучне запліднення чи кріоконсервацію своїх репродуктивних клітин [12].

Досвід інших країн також може бути корисним при розробці національних правових норм. Наприклад, у Великій Британії та Нідерландах прийняті закони, що чітко регулюють питання сурогатного материнства, включаючи правове визначення батьківства в таких випадках. Інші країни, як Франція та Німеччина, поки що не надають юридичної сили контрактам про сурогатне материнство, що обмежує можливості для вирішення спорів [14].

Очевидно, що національні правові системи потребують постійного вдосконалення в контексті розвитку репродуктивних технологій. Необхідно забезпечити чітке законодавче регулювання, яке б адекватно регулювало на

всі нові виклики, що виникають через застосування таких технологій. Важливою умовою є забезпечення прав дітей, захист їхніх інтересів у питаннях спадкування та визначення батьківських прав, а також правове визначення нових форм сім'ї та батьківства, що не обмежується лише біологічними аспектами.

Українські законодавці неодноразово намагалися розробити подібний закон. Першою спробою був проект закону «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» від 10 лютого 2004 року, який мав би закріпити репродуктивні права, розкрити їх зміст та забезпечити гарантії їх здійснення, забезпечити права людини та громадянина на недоторканність приватного життя, особистості і сімейної таємниці та гарантії невтручання держави в питання планування сім'ї. Проте цей законопроект було відкликано [13].

Висновки. Національне правове регулювання репродуктивних технологій в контексті визначення батьківських прав є важливим і складним аспектом правової практики. Це питання потребує комплексного підходу, який враховує не тільки біологічні, але й юридичні та соціальні фактори.

У зв'язку з постійним розвитком медичних технологій, правова система повинна адаптуватися до нових реалій, зберігаючи при цьому високий рівень захисту прав усіх учасників процесу, включаючи дітей, батьків, сурогатних матерів. Тому є відповідні пропозиції щодо врегулювання та забезпечення правової визначеності та захисту усіх учасників ДРТ.

1. Запровадити у Сімейному кодексі норми, які б однозначно визначали, що батьками народженої дитини за ДРТ є особи, які дали згоду на її народження, незалежно від біологічного зв'язку.

2. Закріпити можливість оспорювання батьківства у разі доведення відсутності негетичного зв'язку обману щодо батьківства.

3. Визначити порядок відмови одного з батьків від батьківських прав у разі, якщо він не є біологічним батьком та не бажає нести відповідальність за дитину.

4. Передбачити правові механізми захисту прав дитини в разі такої відмови.

5. Встановити чіткі підстави для позбавлення батьківських прав осіб, які скористалися ДРТ, але згодом відмовилися від виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України N 435-IV від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. N 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. No 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. N 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. N 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. N 4. Ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
4. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. N 787. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>
5. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї і дитинства: Закон СРСР від 22.05.1990 р. No 1501-I. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1990. No 23. Ст. 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9814400-83#Text>
6. Про шлюб та сім'ю: Кодекс України від 20 червня 1969 р. No 2006-VII (назва в ред. Закону N 2488-12 від 23.06.1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>
7. Головащук А. П. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 258 с. URL: https://uacademy.info/ua/document/0418U000180#google_vignette
8. Постанова Верховного Суду у справі № 742/2669/21 від 05 квітня 2023 року. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=110083896&red=1000033761a84ef61e6223fd9f60d0c97196ca&d=5>
9. Мартинюк Л. П. Правове регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: проблемні аспекти. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. № 1(34). С. 93–105. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/42>
10. Долиняк Владислав Вікторович, студент Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3466
11. Ніколаєва Г. "Сурогатне материнство в Україні: правові аспекти" // Блог адвоката Галини Ніколаєвої. 2024. URL: <https://advokat-nikolaeva.com/blog/pravovi-aspekty-surogatnogo-maternystva/>
12. Головащук А. П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 189–191.
13. Проект закону «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» № 5105 від 10.02.2004. *Відомості Верховної Ради України*: веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5 (дата звернення: 24.04.2020).
14. Орел Л. В., Савченко В. М., Партенадзе О. А., Чернега Р. Т., Байталюк О. М. "Правове регулювання застосування репродуктивних технологій в Україні" *Репродуктивне здоров'я жінки*. 2024. № 8. С. 44–53.
15. Антонов А. В. "Правове регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій і сурогатного материнства в Україні". *Медичне право*. 2012. № 1. С. 52–60.